

Чепелева Н. В.

КУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ РОЗУМІННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОСОБИСТОГО ДОСВІДУ

У статті дається характеристика ролі культури у засвоєнні способів осмислення особистого досвіду, що здійснюється завдяки заміщенню соціокультурної реальності певними культурно заданими схемами. Показано, що важливою змістовою компонентою культури є соціальний досвід, котрий є культурною конструкцією, на основі якої вибудовується індивідуальний досвід особистості. При цьому найбільш розповсюдженими культурними схемами є текстові утворення, насамперед, у вигляді наративів – оповідей, казок, міфів тощо, які утворюють певні дискурсивні простори, що через відповідні соціокультурні інституції транслюються особистості.

Ключові слова: культура, текст, наратив, схема, розуміння, інтерпретація, досвід.

В статтє дається характеристика ролі культури в освоєнні способов осмысления личного опыта, осуществляемого благодаря замещению социокультурной реальности определенными культурно заданными схемами. Показано, что важным содержанием компонентом культуры является социальный опыт как социокультурная конструкция, на основе которой выстраивается индивидуальный опыт личности. При этом наиболее распространенными культурными схемами являются текстовые образования, прежде всего, в виде нарративов – рассказов, сказок, мифов и т.п., создающих определенные дискурсивные пространства, которые через соответствующие социокультурные институции транслируются личности.

Ключевые слова: культура, текст, наратив, схема, понимание, интерпретация, опыт.

Description of role of culture is given in mastering of methods of comprehension of the personal experience which is carried out due to substituting for social culture reality certain cultural by the set charts. It is shown that important semantic part of culture is social experience, which is a cultural construction which individual experience of personality lines up on the basis of. Thus the most widespread cultural charts are

educations of texts, above all things, as narratives – stories, fairy-tales, myths and others like that, which form certain discursive spaces, which through proper social and culture institution personalities are translated.

Keywords: *culture, text, narrative, chart, understanding, interpretation, experience.*

Культура відіграє провідну роль в освоєнні способів осмислення особистого досвіду, виступаючи у якості концентрованого, організованого досвіду людства, основи розуміння, осмислення навколишнього. Акумуляція, організація та упорядкування смислів, що здійснюється культурою, є важливою умовою розвитку як особистості, так і культури. Саме соціокультурні чинники задають особистості ті інтерпретаційні схеми, на основі яких здійснюється впорядкування, організація у послідовну історію різноманітних життєвих подій. Інакше кажучи, вони задають людині шляхи розуміння себе, оточуючих, реальності загалом.

Ми дотримуємося визначення культури як притаманного усякому сталому співтовариству комплексу специфічних та більш-менш нормованих способів та форм соціальної інтеграції, регуляції поведінки, пізнання, комунікації, оцінки та символічного позначення навколишнього, що є підставою для самоідентифікації суспільства та особистості.

Як зазначає В.М. Розін, культура може бути розглянута та вилучена у трьох аспектах: як соціальна дійсність, семіозис та творчість людини [14]. Ми будемо дотримуватися саме другого аспекту тлумачення культури, тобто будемо розглядати насамперед її смислоутворювальну функцію. Такий підхід, який у вітчизняній традиції був започаткований Ю.М. Лотманом [8;9;10], найбільше відповідає концепції нашого дослідження, яке здійснюється у рамках герменевтичної парадигми. Крім того, смисли, на наш погляд, є осередком як культури, так й особистості, сприяючи формуванню культурної та особистої ідентичності людини.

Смислопороджувальна функція культури полягає в акумуляції, організації та впорядкуванні смислів, а також трансляції їх особистості. Смисли, своєю чергою, акумулюються у текстах культури, що надає можливість не лише їх впорядкування, а й трансляції у культурному просторі, а також присвоєнні їх особистістю. Особистість у процесі смислопороджувальної активності інтерпретує тексти культури, в яких закладені основні культурні смисли, цінності, норми, правила і навіть характерні події. Останні мають

характерні культурні риси, вони впорядковані культурою у тому сенсі, що поняття та категорії окремої культури формують способи, за допомогою яких її члени розуміють та тлумачать будь-які події. Тут ми спираємося на М.М. Бахтіна та В.С. Біблера, які розглядали особистість як таку, що реалізує, проживає себе у формі (через форму) твору культури, індивіда, через якого вибудовується як особливий твір новий образ культури [14].

Таким чином, культура є важливою умовою смислопороджувальної активності особистості. Остання, на думку К.О. Абульханової, являє собою особисту інтерпретацію людиною способу життя, що включає уявлення про своє місце у суспільстві, здатність діяти у соціумі [1].

Можливості смислопороджувальної активності закладені, таким чином, у здатності культури інтерпретувати, інтегрувати, впорядковувати основні соціокультурні події, з одного боку, а також у здатності особистості в результаті оволодіння значеннями засвоювати культурний та суспільний досвід, інтерпретувати соціокультурну реальність, бачити за зовнішніми подіями, ситуаціями, стосунками їх глибинні сенси – з іншого.

Така знаково-смілова репрезентація соціокультурного світу, зафіксована у мові, а також у текстах культури, відображуючи сукупний досвід тієї чи іншої культури, дозволяє особистості присвоювати соціокультурний досвід через інтерпретацію і розуміння текстів культури та створювати на їх основі власні наративи, що організують та впорядковують її особистісний досвід.

Як зазначає А. Шюц, людина приймає вже готову стандартизовану схему культурного зразка, котру їй надали предки, вчителі, авторитетні люди, як безсумнівні правила дії у будь-яких ситуаціях, що виникають у соціальному світі. Дослідник вважає такі культурні зразки рецептами інтерпретації соціального світу, які дозволяють досягати у типових ситуаціях найкращих результатів, докладаючи мінімальні зусилля. Крім того, даний рецепт діє одночасно як припис до дії, тобто може виступати як схема самовираження, і як схема інтерпретації [16].

З поняттям культурного зразка співвідносяться поняття базисних культурних сценаріїв та картин світу, запропоновані В.М. Розінім. Вони виступають у ролі культурних програм, але сценарії здійснюють цю функцію більш виразно, ніж картини, які сприймаються представниками культури як опис того, що існує. У давньому світі базисні культурні сценарії задавалися за допомогою

міфів, потім цю функцію починають виконувати твори філософії, науки, релігії, мистецтва [13]. На основі базисних культурних сценаріїв потім створюються особисті сценарії, будуються особисті історії, особисті наративи.

Таким чином, культура і соціум задають особистості типові зразки, на основі яких здійснюється не лише засвоєння, а й осмислення особистого повсякденного досвіду. До таких типових культурних зразків можна віднести, наприклад, типові біографії, що пропонуються людиною у тому чи іншому суспільстві та артикуються у соціальних категоріях, типові ситуації, котрі, з одного боку, є зовні визначеними, з іншого – піддаються впливу індивіда, який, однак, здійснюється за типовими схемами, заданими культурою та соціумом.

Отже, лише незначна частина знань про світ має джерело у власному досвіді людини. Як зазначають А. Шюц та Т. Лукман, переважна частина знань, якими володіє людина, утворюється із досвідів інших людей, які засвоюються у процесі соціалізації. Таке знання дістало назву соціально почерпнутого. При цьому тлумачення досвіду спирається кожен раз на запас попереднього досвіду, причому як на безпосередній досвід людини, так і на той досвід, що був переданий їй близькими, насамперед, батьками, вчителями тощо. Увесь цей безпосередній та опосередкований досвід складає певну єдність у вигляді запасу знань, що слугує схемою для кожного наступного кроку тлумачення світу [17].

Важливою змістовою компонентою культури є соціальний досвід, який можна розглядати як історично селекціоновані та акумульовані у суспільній свідомості форми здійснення будь-якої соціально значимої діяльності та взаємодії членів суспільства. Провідними функціями соціального досвіду є забезпечення соціальної інтегрованості людей; трансляція норм, цінностей, традицій, критеріїв оцінок, інтерпретацій тощо; акумуляція локальних культурних рис як на рівні соціальних груп, так й в особистісній культурній специфіці кожного індивіда [7].

Соціальний досвід акумулюється в метанаративах як важливих атрибутах культури, що містять культурно прийнятні схеми інтерпретації тих чи інших соціальних явищ, а також сценарії дій у типових соціальних ситуаціях.

Важливою характеристикою культури є також процеси, що в ній відбуваються. До них відносяться сприймання та інтерпретація культурних явищ суб'єктами культури – процеси індивідуального

та колективного розуміння – ідентифікація, “перекодування” символіки, осмислення сутнісних ознак та функцій культурних явищ; їх понятійна та оцінювальна інтерпретація; символічне “присвоєння” культурних форм людьми та їх самоідентифікація й самомаркування за допомогою цих форм; символізація та маркування життєвого середовища; вироблення нормативних варіантів інтерпретації власних та чужих культурних форм, перетворення цих стереотипів сприймання та інтерпретації у значимий елемент культурної традиції [7].

Усі вказані вище процеси здійснюються через породження та засвоєння текстів культури, сукупність яких можна тлумачити як культуру того чи іншого співтовариства, оскільки саме за допомогою різного роду текстів організується, регулюється, а іноді й створюється уся сукупність соціальної діяльності людей. Як зазначає С.С. Гусев, соціалізація людей, до якого суспільства вони б не належали, великою мірою визначається за допомогою їх знайомства з певним набором текстів, які виражають комплекс ідей, основні орієнтації даного співтовариства, засвоєнням змісту цих текстів та вмінням застосовувати якісь їх фрагменти при спілкуванні один з одним [4].

Таким чином, усі види людської життєдіяльності так чи інакше залежать від ефективності знакових систем, що регулюють функціонування суспільства, Тому можна стверджувати, що єдність будь-якого соціуму, цілісність його культури великою мірою визначаються ефективністю знаково-символічних засобів, які створюються та використовуються цією культурою.

Нами були виділені типи текстів культури, а також визначені функції, які вони в ній виконують.

До основних типів текстів культури ми відносимо символічні, метафоричні та теоретичні (концептуальні) тексти. Усі вони можуть бути представлені в оповідній (нарративній) або описовій формах. Якщо мова йде про перші два типи текстів, то нарративна форма, на нашу думку, є більш розповсюдженою, враховуючи ту роль, яку відіграє нарратив у культурному семіотичному просторі. Що стосується теоретичних текстів, які містять основні концепти культури, то тут може використовуватися як нарративна форма (особливо це стосується історичних текстів), так і форма, яку умовно можна назвати ненарративною.

Розглянемо докладніше кожний із виділених типів текстів культури.

Символічні тексти, до яких належать насамперед казки, міфи, багато творів художньої літератури, характеризуються тим, що вони несуть у собі основний символічний зміст культури. Саме ця особливість робить їх чи не найвагомим елементом культурного семіотичного простору, оскільки символи культури пронизують усі шари суспільного життя, орієнтуючи людину на загальнокультурні смисли. Тим самим забезпечується цілісність соціальної та культурної дійсності, створюються умови для включення у культурну традицію, формування соціокультурної ідентичності особистості. Крім того, як зазначає С.С. Гусев, смислова неоднозначність символу, що зумовлена зв'язком з різними рівнями цільової орієнтації, визначає його організуючу силу, оскільки дозволяє представникам будь-якої групи, які належать до даної соціальної системи, знайти свій рівень “надзнаків”, що, у свою чергу, забезпечує участь кожного індивіда у процесах соціальної комунікації [4].

Розглянемо *метафоричні* тексти, які дозволяють розширити смисловий та дискурсивний простір як особистості, так і культури, оскільки саме вони сприяють створенню нових смислів і навіть нових “можливих” світів.

Метафори, яким притаманне поєднання різнорідних елементів у рамках уявного контексту, широко представлені у семіотичному просторі культури. Створюючи уявний контекст тотожності, метафора сприяє виявленню прихованих змістів і навіть сенсів тих чи інших предметів і явищ. Завдяки цьому метафора є засобом виявлення потенціальних значень слів, прихованих характеристик звичних предметів і явищ, а також виходом за межі звичного буденного світу, створюючи можливість для побудови “можливих світів” [4;12].

Серед метафоричних текстів найбільшу роль у соціальному та культурному розвитку дитини, на наш погляд, відіграють казки. Саме вони створюють для дитини, яка не має багатого соціального досвіду, можливий контекст (можливий світ), у якому їй задаються загальнокультурні норми поведінки, цінності, ідеали тощо. Тобто основна функція метафоричних текстів – розвивальна, зокрема, розширення семіотичного та смислового простору особистості.

До групи *теоретичних* текстів належать тексти наукові, навчальні та інші тексти, які містять основні концепти культури – закони, поняття, правила та норми. Ці тексти можуть містити символічні та метафоричні елементи, але вони не є домінуючими. Як вже зазначалося, найчастіше такі тексти представлені у нена-

ративній формі, хоча й тут можуть бути винитки, особливо коли йдеться про науково-популярні тексти.

Нами були також виділені основні функції, яку ці тексти відіграють у сучасній культурі. До них належать:

– Трансляюча, яка забезпечує трансляцію культурних цінностей, норм, правил, смислів, схем інтерпретації тощо.

– Регулятивна, за допомогою якої відбувається регуляція поведінки, діяльності, оцінок, інтерпретацій членів культурного співтовариства.

– Когнітивна, завдяки якій люди засвоюють певні знання, традиції тощо. Сюди ж відноситься мнемонічна функція, що здійснює збереження у часі певної культурної інформації, забезпечуючи таким чином неперервність культурної традиції.

– Афективна, яка забезпечує засвоєння досвіду культури на емоційному рівні завдяки переживанню, що супроводжує процес взаємодії з текстами культури (насамперед, символічними та метафоричними). Переживання, у свою чергу, сприяє глибшому присвоєнню культурних цінностей, норм, традицій, які закладені у текстах культури.

– Розвивальна, за допомогою якої відбувається розширення дискурсивного простору особистості, тобто збагачення репертуару дискурсів, а також формування соціальної та культурної ідентичності особистості.

Освоюючи тексти культури, особистість розвивається як дискурсивний суб'єкт, що і є основою для засвоєння соціокультурного досвіду через розуміння, інтерпретацію та інтерналізацію основних текстів культури.

Це стає можливим, насамперед, завдяки тому, що людина – істота семіотична. Як зазначає А. Шюц, феноменологічно соціальне не існує, а означає. Реальність – це структурований світ інтерсуб'єктивних значень, що виступають у формі типізованих уявлень про об'єкти та події цього світу. Такі типізації утворюють схеми буденних інтерпретацій, тобто звичних засобів соціальної орієнтації людини [16]. Якщо ми приймаємо таку соціально-феноменологічну точку зору, то є всі підстави стверджувати, що соціокультурний світ є насамперед світом значень, які транслюються культурою та інтерпретуються людьми у їх повсякденному житті. При цьому поведінка людини, ситуації, в яких вона опинилася (точніше, їх інтерпретація), задаються насамперед мовою як невід'ємним атрибутом культури. Саме означування реальності,

тобто заміщення її певними культурно заданими схемами, дозволяє не лише обдумувати, осмислювати те, що відбувається, аналізувати та переживати ті чи інші події, але й впорядковувати їх, створячи для себе нову психічну реальність, новий досвід.

Тут ми спираємося на поняття схеми, запропоноване В.М. Розіним, який під схемою розуміє засіб організації діяльності та розуміння, вияв нової реальності. Як зазначає дослідник, схеми, як і знаки, означають певну предметну область, але ця їх функція не головна, а підпорядкована. Більш важливими є дві інші функції: організація діяльності та розуміння, вияв нової реальності. Тут немає вихідної предметної області, яка підлягає означуванню. Навпаки, створюється нова об'єктна та предметна область [14]. На наш погляд, найрозповсюдженішими в культурі видами таких схем є концепції, наративи та міфи, тобто текстові утворення.

В цьому ж аспекті можна розглядати й поняття фрейму, запропоноване І. Гофманом для пояснення того, яким чином людина сприймає, осмислює та організує свій повсякденний досвід [3]. Під фреймом І. Гофман розуміє широке коло понять, пов'язаних із структуруванням реальності. І хоча сам автор визначає фрейм як процедурне знання, тобто знання того, в якій послідовності слід діяти, насправді аналіз його концепції свідчить, що фрейм – це насамперед схема інтерпретації, яка накладається людиною на ту чи іншу подію її повсякденного життя.

Таким чином, базисні культурні сценарії, культурні зразки, фрейми задають схему інтерпретації особистістю навколишнього та свого власного досвіду. Причому, включаючись до внутрішніх структур особистості, вони стають схемами орієнтації та самовираження людини у світі. Першою культурно заданою схемою є мова. Однак вона має доповнитися приватними схемами, які слугують матеріалом для формування особистих наративів, що, у свою чергу, забезпечує можливість інтерпретації соціокультурної реальності та орієнтації в ній. При цьому під реальністю ми розуміємо не лише зовнішній світ, а й реальність внутрішнього досвіду (психічну реальність), орієнтація в якій є важливою умовою формування особистої ідентичності, а також саморозвитку людини, становлення її як особистості. Отже, культура надає особистості моделі для осмислення реальності, спираючись на які, особистість створює приватні схеми та сценарії самоорганізації психіки.

Причому провідну роль у цьому процесі відіграє мова, яку Шюц і Лукман пропонують розглядати як седиментацію типових

схем досвіду, які у певному суспільстві є типово релевантними [17]. Однак, на наш погляд, точніше було б сказати про особливі мовні конструкції – наративи, які й звільняють окремого індивіда від самостійного створення типів. Саме завдяки наративу світ виявляється для індивіда попередньо типізованим. Хоча в процесі розвитку особистості, входження її в соціум все більше розширюється можливість самостійного конструювання типів, але й тут наративні структури відіграють визначальну роль, оскільки стабілізують створювані типи шляхом вміщення їх у наративні патерни.

Таким чином, типові смислові структури досвіду особистості суттєво визначаються мовою, завдяки якій породжуються базові наративи культури (метанаративи), базові сюжети, що значною мірою відповідають пануючим у певному суспільстві типово релевантним схемам досвіду. Через наративи можуть транслюватися знання, особливо повсякденні, пов'язані із смисловими областями, що є недосяжними для безпосереднього досвіду. Крім того, в базових наративах закладені соціальні цінності, типові схеми розуміння та сценарії поведінки в тих чи інших ситуаціях. Це забезпечує як засвоєння соціокультурного досвіду, так й взаєморозуміння членів певного соціокультурного ареалу.

Крім того, культурні метаповідомлення (метанаративи) містять інформацію не лише про способи організації досвіду, але й про те, що є важливим, цінним, на які відмінності між людьми слід звертати увагу, а які можна проігнорувати тощо. Передача культурних метаповідомлень допомагає сприймати створене людьми (культурне) як природне, тобто таке, що є само собою зрозумілим, незмінним. Це відбувається завдяки неусвідомленому переносу того, що отримало назву “лінзи культури” [2], у психіку та свідомість. Лінзи культури готують наперед визначені соціальні стратегії життєдіяльності та поведінки, які здаються настільки нормальними і природними, що якісь інші життєві спрямування навіть не спадають на думку. Інакше кажучи, лінзи культури можна розглядати як інтерпретаційні рамки, що відображують наявні в культурі цінності, норми, правила поведінки, оцінювання тощо.

Отже, у метанаративах як важливих атрибутах культури акумулюється соціальний досвід, соціально та культурно прийнятні схеми інтерпретації і сценарії дії у типових не лише соціальних, а й буденних ситуаціях. У свою чергу ці метанаративи багато у чому є акумуляцією та типізацією як індивідуальних досвідів, так і до-

свідів окремих соціальних груп (субкультур). Вони, таким чином, задають конгруентні схеми інтерпретації, які є основою соціальної взаємодії та взаєморозуміння не лише окремих особистостей у культурі, а й важливою передумовою взаєморозуміння культур. Отже соціальний досвід є культурною конструкцією, на основі якої вибудовується індивідуальний досвід особистості.

Слід також зазначити, що крім базових наративів, що мають загальнокультурне і навіть загальнолюдське значення, в окремих культурах є наративні "версії" тих чи інших "великих наративів". Такі версії, що базуються на базових наративах, очевидно, частково розрізняються як від культури до культури, так і в ближчому соціальному оточенні особистості – сім'ї, малій групі, віковій субкультурі тощо. Наявність таких "локальних" (сімейні історії, міфи тощо) наративів забезпечує не лише ефективну взаємодію і взаєморозуміння членів групи, а й відмежовують їх від інших груп, для яких ці локальні історії є не значимими, а іноді й незрозумілими у зв'язку з незнанням контексту, в якому вони створювалися.

У зв'язку з цим можна припустити, що в процесі розвитку особистості нею створюються різні типи наративів залежно від особливостей соціокультурного оточення та формування особистої ідентичності. Ці види наративів можна умовно позначити як "Я-наратив", "Ти-наратив", "Ми-наратив" та "Вони-наратив". Ці види наративів, у свою чергу, відображують суб'єктивний досвід взаємодії особистості з соціокультурним оточенням, об'єктивований у відповідних наративних структурах.

Отже, можна припустити, що наратив забезпечує унікальність кожної людини, не виключаючи її із соціального, культурного та загальнолюдського контексту.

При цьому слід відзначити провідну роль повсякденної дійсності в освоєнні соціокультурного досвіду, трансформації його у досвід особистості. Взагалі, інтерес до повсякденності є характерним для ситуації, що склалася у сучасних гуманітарних науках, Повсякденність знаходиться у центрі уваги різних наук – не лише психології, а й соціології, історії [11].

Під повсякденним життєвим світом А. Шюц та Т. Лукман розуміють ту частину дійсності, котру доросла людина, що має здоровий глузд, сприймає як просто дану. Під останнім розуміється усе, переживання чого не викликає запитань, будь-який стан речей, який є непроблематичним. При цьому повсякденна дійсність життєвого світу включає не лише природу, а також соціальний та

культурний світ, у якому знаходиться людина. До нього належать також усі смислові рівні, що перетворюють природні речі у культурні об'єкти [17].

Отже, саме перетворення природних речей у культурні об'єкти забезпечує трансформацію безпосереднього досвіду людини в опосередкований культурними зразками досвід особистості, оскільки механізми, що забезпечують таку трансформацію, дитина засвоює в процесі засвоєння соціокультурного досвіду. До таких механізмів насамперед належать семіотичний та комунікативний.

Саме соціокультурне оточення забезпечує дитину цими механізмами, даючи їй можливість засвоювати типові схеми, культурні зразки, базисні культурні сценарії, оскільки адекватність дій у соціокультурному світі великою мірою зумовлена здатністю до його розуміння та інтерпретації. У свою чергу, така здатність великою мірою формується в процесі входження дитини у світ культурно зумовлених історій. Як зазначає Сарбін, “позбавте дітей історій, і вони стануть дезорієнтованими заїками і у своїх діях, і у своїх словах” [15].

На думку Дж. Брунера, існує біологічна заданість основних структур культурної ментальності, яка базується на здатності продукувати, сприймати та засвоювати наративи. До такої заданості дослідник відносить декілька груп біологічних пристосувальних навичок:

- чутливість до дій агента (“протагоністи”);
- впорядкованість поведінкових актів у лінійних послідовностях;
- визначення канонічних моментів та відхилень від них у комунікації;
- уточнення позицій партнера по комунікації.

За допомогою цих “конституентів” наратив поміщується на дискурсивний рівень, здійснюючи прагматичну та пізнавальну функції [18].

При цьому слід зазначити, що людина, як правило, не ставить перед собою мету осмислення власного життя (за винятком певних нестандартних, травмуючих, психотерапевтичних та деяких інших ситуацій), сприймаючи її як ланцюг випадкових подій, що не підлягають усвідомленому аналізу та інтерпретації. Як зазначає Сарбін, там, де відсутні чіткі зв'язки між емпіричними подіями, людина організує їх в уявні формулювання, котрі відповідають одному або більше критерію узгодженості [15]. Зазначимо,

що культура надала людині засіб, завдяки якому життя, події все ж упорядковуються, інтерпретуються відповідно до культурно заданих правил та норм. Таким культурним засобом і є наратив.

Риси наративу притаманні повсякденному життю та повсякденному досвіду. Наративність також притаманна не лише діям та вчинкам окремої людини, а й соціальним, історичним подіям, соціокультурній реальності у цілому. Крім того, наратив є основним компонентом соціальної взаємодії, що виконує функцію створення та трансляції соціального знання, культурного досвіду, правил повсякденного життя. Взагалі, форма наратива є найбільш придатною для опису дій та вчинків, оскільки, на думку Сарбіна, усі ми проживаємо наративи у власному житті і розуміємо власне життя на мові наративів. Історії проживаються раніше, ніж вони повідані [15].

Таким чином, вихідною, переважаючою у культурі формою опису людини та її життя є розповідь, в якій поєднані послідовність подій та психологічні характеристики їх учасників. Інакше кажучи, вчинки, дії стосунки людей, соціокультурна реальність у цілому наділяються смыслом, лише оформлюючись у вигляді історії, оповіді, оскільки, якщо немає смыслу, то немає й наративу.

При цьому засвоєння соціокультурного досвіду, трансформація його у досвід особистості зумовлює створення власної особистісної реальності людини, оскільки сама реальність, на думку Шюца і Лукмана, є полем значення. Інакше кажучи, якщо предмет називають реальним, це значить, що він знаходиться у певному зв'язку з нами, тобто він входить у поле нашого досвіду [17].

Однак не лише індивідуальний досвід формується на основі соціокультурного досвіду, який втілений у текстах культури. Провідним механізмом втілення суб'єктивного досвіду в досвід соціокультурний є об'єктивація. При цьому засобом об'єктивації є знакові системи, насамперед, мова, на основі якої створюються життєві історії. Останні, в свою чергу, відображають соціокультурні типізації (сценарії, експліцитні знання, типові стилі спілкування, а часто й типові цінності, цілі, плани та очікування) – все, що складає сукупний соціальний та культурний досвід. Соціокультурний досвід містить елементи різного ступеня об'єктивації, закарбовані у життєвих історіях індивідів та об'єктивовані у сімейних, літературних, типових життєвих історіях, оповідях та міфах. Як зазначає О. Забужко, історія має ставати культурою – оповіддю, текстом, задокументованою людською історією про гнів і страждання, любов і віру [5].

Таким чином, наратив породжуються у конкретних ситуаціях, однак, вони, по мірі того, як ситуації повторюються, відриваються від ситуаційного контексту й стають типовими, такими, що відповідають певній соціальній ролі, групі, співтовариству або культурі. Інакше кажучи, відбувається взаємозбагачення досвідів – особистого та соціокультурного, на основі чого формуються глибинні соціальні та культурні традиції, яким підпорядковуються вчинки, дії членів того чи іншого соціокультурного співтовариства. Крім того, кожний індивід, який засвоїв якусь історичну знакову систему, насамперед, мову, а також наратив як фрейм і наративний текст як культурну історію, може об'єктивувати у ній своє суб'єктивне знання, а також самостійно здобутий досвід.

Отже, біографічна ситуація з самого початку обмежена культурою та соціальним оточенням, які задають систему тематичних, інтерпретаційних та мотиваційних релевантностей, тобто смислових областей, що виступають у ролі контексту, в якому інтерпретується досвід. При цьому певні елементи структури світу дитина застосовує вже готовими, вони мов би нав'язані їй ззовні. До таких заданих елементів належать історична соціальна структура, безпосередні та опосередковані соціальні зв'язки, схеми інтерпретації, об'єктивовані у типових культурних історіях. Вони створюють типові для тієї чи іншої культури типові області релевантності, які засвоює дитина.

Таким чином, культура надає особистості моделі для осмислення реальності, спираючись на які людина створює приватні схеми та сценарії самоорганізації психіки, які, на думку В.М. Розіна, формуються, коли людина навчається вибудовувати самостійну поведінку з урахування внутрішніх та зовнішніх умов власного життя, тобто коли в неї починає формуватися психічна реальність. Останню В.М. Розін визначає як систему про-живаємих та пере-живаємих людиною подій, пов'язану певною логікою та умовністю. Психічна реальність, тобто здатність мислити та усвідомлювати культурними текстами, на думку В.М. Розіна, починає формуватися у молодшому шкільному віці в процесі прийняття дитиною вимог до самостійної поведінки та під впливом необхідності у такій поведінці, що задається соціумом [13]. Далі, у підлітковому віці ці зовнішні схеми мають інтерналізуватися та трансформуватися у приватні схеми, які й складають ядро ідентичності, закладаючи основу для формування базових особистих наративів.

Причому самостійна поведінка є культурним типом поведінки, оскільки вона задається базисними культурними сценаріями, як

правило, організованими в текстуальній формі, тобто у найбільш придатному для трансляції та засвоєння вигляді. Сюди можна віднести поведінкові зразки, які з семіотичної точки зору також є текстами, причому текстами культурно зумовленими, різноманітні історії – сімейні, літературні, повсякденні тощо. Крім того, в процесі дорослішання поведінка дитини все більше починає спрямовуватися приватними схемами, які, будучи багато у чому результатом індивідуального семіозису, потребують узгодженої поведінки у рамках культури. З цією метою, на думку Розіна, особистість використовує ще один вид схем – узгоджувальні [14].

Таким чином, людина, намагаючись осмислити себе, інших, навколишню реальність, шукає підходящий сюжет, на основі якого вибудовуються окремі особисті “історії”, які по мірі осмислення життя та себе у ньому, трансформуються у досить цілісну історію життя. Як зазначає І. Гофман, ми тиражуємо історії, і вони не дозволяють світові збити нас з пантелику [3]. Спочатку такі історії запозичуються у значимих інших (літератури, казок, дорослих, ЗМІ тощо) потім, по мірі формування приватних схем, вони набувають все більш індивідуального забарвлення, стаючи особистими, авторськими історіями. Кожний індивід, який за своїв певну знакову систему, насамперед, мову, а також наративні структури як фрейм і наративний текст як культурну історію, може об’єктивувати у ній своє суб’єктивне знання, а також самостійно здобутий досвід.

Інакше кажучи, якщо у дошкільному і частково у молодшому шкільному віці історії життя суб’єкта великою мірою створюють дорослі, то, починаючи з підліткового віку, особистість поступово починає усвідомлювати авторство власного життя, відбираючи його у дорослих, і починає створювати власну особисту історію. Це є початком формування особистої ідентичності дитини, оскільки ключовим для ідентичності є авторство – вчинків, думок, інтерпретацій, висловлювань, нарешті, життя у цілому.

Соціокультурні наративи створюються, функціонують та транслюються у дискурсі. Саме занурення у дискурс створює необхідний семіотичний та комунікативний простір, що забезпечує дію основних механізмів розуміння та інтерпретації особистого досвіду (насамперед, семіотичного та комунікативного), а також можливість породження за присвоєння соціокультурних наративів. Крім того, семіотичний та комунікативний простір є умовою формування ментальних просторів особистості, які, у свою чергу,

є середовищем для формування особистих наративів. Більш того, як зазначає В.М. Розін, дискурси – це індивідуальні умови соціалізації та розвитку людини і всі її психічні та культурні якості сформовані та конституційовані у певних дискурсах [13].

На думку Р. Харре, більшість значимих психологічних подій пов'язані з внутрішнім дискурсом або розмовою. Люди розмовляють самі з собою, приймаючи рішення, намагаючись запам'ятати події та оцінюючи точність своїх спогадів, розмірковуючи про майбутні дії або описуючи епізоди із власного життя. Значить, підсумовує автор, при вивченні психічного функціонування дискурс стає основоположною одиницею аналізу (цит. за [6]). При цьому не слід забувати, що ми живемо у дискурсивному світі. Все наше соціокультурне оточення складається із дискурсів, занурюючись у які ми вчимося осмислювати свій досвід, черпаємо із нього схеми інтерпретації, перетворюючи їх по мірі входження у соціум у приватні схеми інтерпретації та особисті наративні тексти.

Можна виділити основні дискурсивні області, що складають дискурсивний простір культури та поставляють культурні наративи, котрі потім трансформуються в особистісні тексти. На нашу думку, до таких областей належать література, ЗМІ, сім'я з її історіями та міфами, освітні установи, вікові, професійні, інші соціальні групи, які надають людині свої культурні зразки та базисні сценарії. Окремо можна назвати історичні та політичні твори, а також досвід комунікації з найбільш близьким оточенням та значимими іншими. Таким чином, можна виділити такі види дискурсів, що впливають на формування базисних наративів людини: освітній, літературний, фольклорний та казковий, сімейний, професійний, гендерний, політичний та релігійний дискурси.

Ці дискурси багато у чому відображують основні норми, цінності та зразки тієї чи іншої культури, а також її ключові психологічні проблеми. До найбільш типових проблем сучасної культури можна віднести страх, занепокоєння, спустошеність, самотність, невпевненість. У текстах базових наративів особистості можна знайти усі перераховані вище проблеми, котрі є мовби лейтмотивами основних дискурсів культури і, у свою чергу, зумовлюють провідні теми як метанаративів, так і наративів кожного окремого представника культури. Саме аналіз провідних лейтмотивів культури, а також тематичного змісту особистих наративів дає можливість виявити базові особистісні інтенції, цінності, інші складові особистої та соціальної ідентичності людини.

Література:

1. Абульханова К.А. Психология и сознание личности: Избранные психологические труды. – М.: МПСИ, Воронеж: НПО МОДЭК, 1999. – 224 с.
2. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов. – М.: "Российская политическая энциклопедия", 2004. – 336 с.
3. Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта. – М.: Институт социологии РАН, 2003. – 752 с.
4. Гусев С.С. Смысл возможного. Коннотационная семантика: СПб.: Алетейя, 2002. – 192 с.
5. Забужко О. Let my people go: 15 текстів про українську революцію. – К.: Факт, 2005. – 232 с.
6. Капрара Дж., Сервон Д. Психология личности. – СПб.: Питер, 2003. – 640 с.
7. Культурология. XX век. Энциклопедия. – Т. 1.– СПб: Университетская книга; ООО "Алетейя", 1998. – 447 с.
8. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. – М.: Языки русской литературы, 1999. – 464 с.
9. Лотман Ю. М. Культура и взрыв. – М.: Гнозис, 1992. – 272 с.
10. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – 384 с.
11. Нові перспективи історіописання / За ред Пітера Берка. – К.: Ніка-Центр, 2004.
12. Рикер П. Метафорический процесс как познание, воображение и ощущения // Теория метафоры. – М., 1990.
13. Розин В.М. Личность и ее изучение. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 232 с.
14. Розин В.М. Личность как учредитель и менеджер "себя" и субъект культуры // Человек как субъект культуры. – М.: Наука, 2002. – С. 42-112.
15. Сарбин Т. Р. Нарратив как базовая метафора для психологии // Постнеклассическая психология. – 2004. – № 1. – С. 6-28.
16. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом. – М.: РОССПЭН, 2004. – 1056 с.
17. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. – К.: Центр духовної культури, 2004. – 560 с.
18. Bruner J. Car la culture donne forme a l'esprit. – Geneve, 1997. – 173 p.